

VU Research Portal

Er is geen tijd, of is er niets dan tijd? Een korte beschouwing over de tijdsbeleving van levenslanggestraften

Raes, B.C.M.

published in

Vrijheid en verlangen. Liber Amicorum prof.dr. Antoine Mooy
2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Raes, B. C. M. (2009). Er is geen tijd, of is er niets dan tijd? Een korte beschouwing over de tijdsbeleving van levenslanggestraften. In *Vrijheid en verlangen. Liber Amicorum prof.dr. Antoine Mooy* (pp. 297-302). Boom Juridische uitgevers.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Er is geen tijd, of is er niets dan tijd?¹

Een korte beschouwing over de tijdsbeleving van levenslanggestraften

Dick Raes

Een door de rechter opgelegde gevangenisstraf beoogt datgene wat in de term vrijheidsbeneming vervat is. De gevolgen van een dergelijke ingreep voor de uitoefening van de grondrechten van een burger zijn zodanig dat andere gevolgen van de vrijheidsbeneming op zich niet aan de orde zijn. Vergelding, beveiliging, speciale en generale preventie zijn de strafdoelen die de vrijheidsbeneming legitimeren.

Het zou niet zo moeten zijn, maar aan de effecten van (langdurige) vrijheidsbeneming op de individuele gedetineerde wordt in wet- en regelgeving geen aandacht besteed, behalve dat, met handhaving van het karakter van de straf, de tenuitvoerlegging hiervan zo veel mogelijk dienstbaar gemaakt wordt aan de voorbereiding van de terugkeer in de samenleving.² In het beleid is dit inmiddels vertaald in het zo veel mogelijk voorkomen van nadeel.

De toegenomen aandacht voor Prison Mental Health³ manifesteert zich in de term *equity*, het recht van de gedetineerde op gelijkwaardige zorg, als ware hij niet van zijn vrijheid beroofd. Bij langdurige en levenslange gevangenisstraffen stelt zich de vraag hoe deze *equity* gerealiseerd kan worden als de effecten van deze sancties impliciet ernstige gevolgen met zich mee brengen voor het lichamelijk en psychisch welbevinden van deze groep gedetineerden. Detentie-schade als bijkomend gevolg van leedtoevoeging, onder andere in de vorm van een bepaalde mate van hospitalisatie en deïndividualisering, lijkt op zijn minst op gespannen voet te verkeren met de uitleg van artikel 2 PBW. De vraag zou gesteld kunnen worden of dit soort effecten van langdurig verblijf in een gesloten instituut bedoeld of onbedoeld bijdraagt aan de beheersbaarheid van het gedrag van deze gedetineerden.

In deze bijdrage bespreek ik enige vakliteratuur over de invloed van de levenslange gevangenisstraf op gedrag en beleving van deze groep gedetineerden en eindig met een korte beschouwing over de invloed van de dimensie tijd.

1 Vasalis, 1940.

2 Artikel 2 Penitentiaire Beginselenwet.

3 Onder andere door het Internationale Rode Kruis.

Uit de literatuur

In deze paragraaf blik ik vooral terug op enkele kwalitatieve bevindingen uit de Nederlandse vakliteratuur. Volledigheidshalve noem ik enkele sociologische studies, weliswaar van geruime tijd geleden, maar die aan actualiteit niets ingeboet hebben: *Asylums* van Goffman (1968) en *Psychological Survival, The Experience of Long-Term Imprisonment* van Cohen en Taylor (1972). Het laatst genoemde boek bevat bovendien een uitgebreide en belangwekkende bibliografie.

Ik kan niet nalaten de opvattingen van Baan over de gevolgen van lange gevangenisstraffen te beschrijven,⁴ ook omdat deze wellicht ten dele karakteristiek zijn voor zijn forensisch psychiatrische opvattingen in het algemeen. Hij stoelt zijn uitspraken op zijn ervaringen in de Psychiatrische Observatie Kliniek voor het gevangeniswezen en op het onderzoek van een zeventigtal langgestraften, van wie twintig met een levenslange gevangenisstraf. Hij generaliseert deze bevindingen naar allen die ernstige strafbare feiten begaan hebben en tot een lange straf zijn veroordeeld. Hoewel, aldus Baan, het vergelijken van expertises een hachelijke zaak is, bevatten deze toch gemeenschappelijke kenmerken. Daarvan benoemt hij een centraal fenomeen: een diepe contactstoornis als gevolg van een steeds dieper wordende gevoelsvereenzaming. Bij veel van deze delinquenten trof hij oorspronkelijk gevoelige, eventueel overgevoelige, doch in psychopathologische zin normale individuen, die door psychogene en sociogene noxen beschadigd zijn. Dit leidt tot kwetsbaarheid: angst, onmacht, insufficiëntie, moedeloosheid en verdriet. Deze roepen afweerreacties op zoals agressie, wrok, ressentiment, korstvorming, pantservorming, gepaard met diepe gevoelens van schuld en vereenzaming.

Tijdens de lange detentie treedt een verandering van waarden op, triviale dingen krijgen een overwaardige betekenis, de tijdsbeleving verandert, het affect gaat zich op een beperkter terrein begeven: affectlabiliteit, verdrongen seksualiteit, antisocialiteit, egocentriciteit, vervreemding, infantilisering. De detentieomgeving leidt tot ongevraagd tutoyeren, beperkingen in wilsuitingen en verantwoordelijkheden. De gevangene leeft niet meer maar wordt geleefd.

Baan citeert Boland die de term 'toekomstloze voorlopigheid' introduceerde en die stelde dat de mens zich waarschijnlijk zijn verleden dan pas kan toe-eigenen wanneer hij een toekomst heeft. Het oorspronkelijke delict wordt afgekapseld als een abces: onverwerkte psychische conflicten met betrekking tot het delict blijven ingekapseld doch virulent aanwezig. Daardoor zou hun gevaarlijkheid juist toenemen. De langgestrafte gaat, nog steeds aldus Baan, een masker dragen waarachter allerlei mogelijke psychische inhouden verborgen blijven. Zeker is het zo dat de lange gevangenisstraf de misvormingen die ontstaan, dieper doet inslijpen, vooral omdat niet zelden de lange detentie het moment waarop nog met vrucht zou kunnen worden ingegrepen, voorbijgaat, zoals dat ook het geval kan zijn in de somatische geneeskunde. Baan pleit voor een uitermate zorgvuldig onderzoek van daders alvorens zij een lange gevan-

4 Baan, 1957.

genisstraf krijgen opgelegd. Hij constateert verder dat er onder gevangenispersoneel enorme verschillen van opvatting kunnen ontstaan, wanneer men poogt tot een gemeenschappelijke benadering van problematisch gedrag van een individuele gedetineerde te komen.

In zijn bijdrage aan hetzelfde boek waarschuwt Pompe voor psychiatrisering van het strafrecht bij lange gevangenisstraffen: deze mag niet leiden tot ontkenning van de individuele verantwoordelijkheid.⁵

Rijksen doet verslag van systematische interviews met langgestraften en begint met te stellen dat de subjectieve beleving van de langgestrafte gevangenen mede bepaald wordt door hun persoonlijkheidskenmerken.⁶ Daarnaast spelen persoonlijke gevolgen voor de persoon van de langgestrafte een rol: het hebben van een gezin, zijn maatschappelijke positie, de wijze van contact met het gevangenispersoneel en dergelijke.

Ondanks de heterogeniteit in personen en factoren treft hij in de door hem onderzochte groep gemeenschappelijke kenmerken aan: mij wordt geen recht gedaan, het verblijf hier is zinloos, mijn leven wordt verknoeid, ik krijg geen enkele kans, het gevoel tekort gedaan te worden en aantasting van hun waarde als mens. Veel van de door hem geïnterviewde gedetineerden blijken in hun visie op het door hen gepleegde misdrijf de werkelijkheid daarvan te vertekenen: ontkennen, bagatelliseren, externaliseren door de verantwoordelijkheid ervoor op anderen af te wentelen.

De tijdsbeleving raakt ernstig verstoord, zowel met betrekking tot het verleden ('ik heb tijd verloren laten gaan'), als angst voor de toekomst: zich voelen wegglijden en afstompen, zonder dat te willen, zinloosheid van de tijd waardoor het leven elk doel mist. Een ander zegt: 'Heeft het louter lichamelijke uithoudingsvermogen zijn grenzen, ook 's mensen geestelijke spankracht is aan beperkingen gebonden. Overschrijdt deze en u hebt niet langer te doen met een zedelijk, redelijk wezen, maar met een verdwaasde, sufferige, schichtige, ineen-gedoken, laffe automaat, die op alles ja en amen zegt. Dezulken noemt dan de directie "keurige, oppassende, nette gevangenen".'

Overigens stelt Rijksen dat de betekenis van 'standaardopvattingen onder gedetineerden' betreffende gelijkluidendheid van hun beleving van de straffen-uitvoerlegging niet overschat mag worden.

Van de Sande onderkent een eigen dynamiek in de effecten van langdurige en levenslange detentie.⁷ 'Hoewel er geen wetenschappelijk onderzoek aan ten grondslag ligt, is het vanuit de praktijk mogelijk een proces te beschrijven met fasen die de meeste levenslanggestraften doorlopen. Deze fasen zijn deels gekoppeld aan vaste ijkpunten in de detentie (met name de diverse stappen in het strafproces) maar vloeien deels ook simpelweg voort uit het verstrijken van de tijd: tijdens het strafproces is er vaak sprake van boosheid, verzet, ongeloof en het vasthouden aan de hoop dat het vonnis nog wordt herzien. Na het onherroepelijk worden van het vonnis dringt de realiteit zich op. Een eerste

5 Idem.

6 Rijksen, 1967.

7 Van de Sande, 2007.

besef van de situatie (wat houdt levenslang in) gaat vaak samen met de hoop op gratie in de toekomst. Het vacuüm in de straf ontstaat wanneer de aanpassing die in eerste instantie is gekozen (copingstrategie) en de praktische invulling (keuze voor een bepaalde gevangenissetting of programma-aanbod) slijtage gaat vertonen. Doorgaans is het onvermijdelijk dat er na zeer langdurige detentie hospitalisatie en vervlakking optreedt'. De door haar verder uitgewerkte vier fasen worden beëindigd met de vaststelling dat het paradoxale effect van deze aanpassing er ten slotte toe leidt dat de levenslanggestrafte daarmee als het ware uit het beeld verdwijnt.

Een Canadees literatuuroverzicht kiest een andere benadering dan van Van de Sande. Hierin worden factoren beschreven die kunnen inwerken op de persoon van de langgestrafte.⁸ Samengevat zijn het:

- De aard van het gevangenis milieu.
- Deprivatie van vrijheid en andere basale rechten. Hierbij worden genoemd het gebrek aan privacy bij bezoek van familieleden, het verlies van contact met hen (ambivalentie ten opzichte van bezoek: het verlangen ernaar en de pijn bij het afscheid).
- Deprivatie van autonomie.
- Deprivatie van veiligheid (geweld door anderen, seksueel misbruik).
- Deprivatie van heteroseksuele contacten in een machocultuur waar dominantie gerealiseerd kan worden door het afdwingen van homoseksuele contacten.
- Deterioratie van de persoonlijkheid en de geestelijke en lichamelijke gezondheid: defecten in het cognitief functioneren, geheugen- en denkstoornissen, apathie en rigiditeit, regressief gedrag en introvertering, obsessies en psychotische verschijnselen.
- Beperkte copingvaardigheden (eventueel al bestaande voor de detentie).

Het artikel besluit met de opmerking dat de bescherming van de samenleving vereist dat alle gedetineerden die zorg krijgen die zij behoeven, maar langgestraften bovenal, op een humane en waardige wijze.

Beschouwing

Uit de vorige paragraaf blijkt dat de dimensie tijd en de tijdsbeleving hun invloeden doen gelden op het leven van de levenslanggestrafte. Een mens positioneert zichzelf in het heden, waarin zowel zijn verleden als zijn toekomst samenkomen. Zoals dit zeker geldt voor de onbepaaldheid van de toekomst (verlangens, verwachtingen) gaat dit, weliswaar in een andere gedaante, op voor het verleden van de individuele mens.

Zowel verleden als toekomst zijn, ondanks hun verschillen in de tijd, onderhevig aan betekenisgeving. En deze betekenisgeving maakt hem tot wie hij is in het hier en nu. Anders gezegd: heeft het verleden beantwoord aan de vervulling van verlangens en verwachtingen, die hij ooit koesterde? En zo niet, wie of wat stelt hij daarvoor verantwoordelijk? Hier komt de onbetrouwbaarheid, of

8 John Howard Society of Alberta, 1999.

misschien beter, de selectiviteit van ons geheugen aan de orde. Het is een behoefte van mensen om gedrag uit het verleden te rechtvaardigen vanuit een al dan niet bewuste distorsie van feiten, waarnemingen, gedragingen en belevingen of door het leggen van op zich niet ter zake doende verbanden. Hoe vaak vertelt iemand niet ter rechtvaardiging van zijn gedrag in het verleden of heden: 'En zo is het gekomen...', 'Als dat niet gebeurd was...'.

Aan de (levens)langgestrafte is de tijd ontnomen. Betekenisgeving aan zijn verleden wordt sterk bepaald door het onherroepelijke vonnis. Zijn toekomst is ontdaan van verlangens en verwachtingen.

Voor de ouder wordende mens wordt het verleden steeds langer, de toekomst korter. Beide kunnen ertoe bijdragen dat hij zich in het hier en nu kan blijven positioneren, met alle mogelijke gevoelens die daarmee gepaard kunnen gaan. Maar hij kan zichzelf blijven beschouwen in retrospectieve en prospectieve zin met alle verdriet, vreugde, verlies, vernieuwingen en beperkingen die daarbij horen.

De levenslanggestrafte is de toekomst verloren en het hier en nu ontnemt hem elke betekenisgeving. Zijn verleden is de onverdraaglijke kwelling, die hij veelal niet anders ongedaan kan maken dan door zich van zijn herinneringen te ontdoen of door deze te vervormen. Schuldgevoelens en het accepteren van de vergelding, vastgelegd in het vonnis, zijn onvoldoende om zich (langdurig) weerbaar op te stellen tegen de uitzichtloze toekomst in een omgeving die bovendien een permanente aanslag doet op zijn individualiteit. Voor velen is een dehumaniserende aanpassing de enige uitweg.

Een soortgelijk fenomeen is beschreven bij overlevenden van de Duitse kampen in de Tweede Wereldoorlog. De meesten van hen verrichtten hun werk met een apathisch automatisme. Als het aantal zelfmoorden onder hen steeg, was dat voor het regime aanleiding hen enige (in feite ijdele) hoop op overleving te verschaffen. Men beschouwde zelfmoord als een aanwijzing voor nog aanwezige autonomie (op zichzelf gerichte agressie: *turning passive into active*). Een stijgend aantal zou in die opvatting zelfs de kans op een opstand van de gevangenen kunnen vergroten (in de vorm van een op het systeem gerichte agressie).

Slot

De dimensie tijd voor levenslanggestraften is verbonden met verleden, heden en toekomst en daarmee zowel met wroeging, wraak, spijt en zelfverwijt als met verlangen, wanhoop, hoop en overleving. Individuele levenslanggestraften zijn overgeleverd aan een baaiert van gevoelens, die hun persoonlijke integriteit bedreigen of misvormen.

Zou het waar kunnen zijn dat een meer humane geïndividualiseerde tenuitvoerlegging van de (levens)lange gevangenisstraf door de administratie (onbedoeld?) beschouwd zou kunnen worden als een onderwerp dat de beheersbaarheid in gevaar zou kunnen brengen en hospitalisatie eerder als welkom dan als problematisch wordt ervaren? In ieder geval stelt dit de administratie voor de uitdaging hoe de opdracht van artikel 2 PBW gerealiseerd zou moeten worden voor de groep van (levens)langgestraften.

Literatuur

- Baan, P.A.H., Het gevaar voor psychische misvorming, in: R. Rijkse e.a., *De lange gevangenisstraf*, Assen: Van Gorcum 1957.
- Cohen, S. & L. Taylor, *Psychological Survival. The Experience of Long-Term Imprisonment*, Harmondsworth: Penguin 1972.
- Goffman, E., *Asylums*, Harmondsworth: Penguin 1968.
- John Howard Society of Alberta, *Effects of long term incarceration*, 1999.
- Rijkse, R., *Vijf jaar tot levenslang, langgestraften in de gevangenis te Breda*, Alphen aan den Rijn: Samsom 1967.
- Sande, L. van de, De tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf: een paradoxale taak. Een beschouwing vanuit de praktijk van het Nederlandse gevangeniswezen, in: *Ontmoetingen* nr. 13, Voordrachtenreeks van het Lutje Psychiatrisch-Juridisch Gezelschap 2007.
- Vasalis, M., Eb, in: *Parken en woestijnen*, Amsterdam: Van Oorschot 1940.